

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: تاریخ اسلام

عنوان:

بررسی وضعیت سیاسی اجتماعی شیعیان اثنی عشری بغداد از ورود

سلجوقیان تا سقوط عباسیان (۴۴۷-۶۵۶)

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر غلامرضا ظریفیان شفیعی

استاد مشاور:

دکتر علی محمد طرفداری منشادی

پژوهشگر:

محبوبه صبور

تابستان ۱۳۹۰

این اثر علمی را تقدیم میکنم به:

آنها که سایه مهر خدا در زمینند. پدر و مادری که گذشت لحظه لحظه عمر خویش را عاشقانه در لحظه لحظه رشد و پویایی ثمره وجود خود دنبال مینمایند و با کمال رضایت و شادمانی تمام هستی با ارزش خود را برای ارزش بخشیدن به فرزند خویش نثار میکنند. عزیزانی که بی منت قامت عزیزشان را خم مینمایند تا قامت عزیزشان را استوار ببینند.

پس خدایا اگر از فضل و کرم تو، ثواب و اجری برای نکته ای در این مقال ناقابل هست، آنرا برای آن عزیزترین عزیزان میخواهم که میدانم اجر اندک تو هم بسیار عظیم است چون از فضل تو است که عظیم و بی انتهاست.

و هذا من فضل ربی.

محبوبه صبور

تیرماه ۱۳۹۰

تقدیر و تشکر

با تعظیم به پیشگاه شامخ شهیدان و پاسداران مکتب راستین تشیع در طول تاریخ اسلام، بر خود فرض و لازم میدانم:

- ۱- از ارشادات و کمکهای دلسوزانه و راهگشای جناب آقای دکتر دکتر غلامرضا ظریفیان که در مقام استاد محترم راهنما با صبر و تحمل ستودنی و دقت نظر علمی، اینجانب را در انجام این تحقیق یاری رساندند و اگر نبود راهنمایی و مساعدت علمی ایشان، انجام این مهم با کاستیهای فراوانی مواجه بود، صمیمانه و خاضعانه تقدیر و تشکر نمایم.
- ۲- از جناب آقایان دکتر علی محمد طرفداری و دکتر ستار عودی که در کسوت اساتید معزز مشاور، اینجانب را از نظرات گرانبهای علمی خویش در راستای تکمیل و تدقیق این تحقیق، در کمال خضوع و فروتنی بهره مند فرمودند، صمیمانه و خالصانه سپاسگزاری نمایم.
- ۳- از همه اساتید و نویسندگان و محققینی که تحقیق اینجانب بواسطه بهره برداری از نتایج کار تحقیقاتی و نوشتاری آنها به سرانجام رسیده است، فروتنانه و خاضعانه تشکر نمایم و دوام عزت و سلامت و توفیق آنان را از خداوند منان مسئلت نمایم و برای درگذشتگان از آنان طلب رحمت و مغفرت واسعه نمایم.

و در پایان تاکید می نمایم که کاستی موجود در این پروژه تحقیقاتی تماما بواسطه بضاعت علمی اندک اینجانب است و چنانچه نقطه قوتی در آن یافت شود مرهون کمکها و مشاوره های ارزشمند اساتید محترم راهنما و مشاور میباشد.

وما توفیقی الا بالله العلی العظیم

محبوبه صبور

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

- اینجانب محبوبه صبور دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۷۰۸۵۰۳۸۲۰۰ در رشته تاریخ اسلام که در تاریخ ۱۳۹۰/۴/۲۲ از پایان نامه خود تحت رابطه "بررسی وضعیت سیاسی، اجتماعی شیعیان اثنی عشری بغداد از ورود سلجوقیان تا سقوط عباسیان(۶۵۶-۴۴۷)" با کسب نمره ۱۸ و درجه عالی دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم:
۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
 ۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
 ۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
 ۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی:

تاریخ و امضاء:

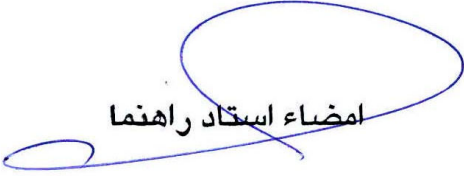
بسمه تعالی

در تاریخ: ۱۳۹۰/۴/۲۲

دانشجوی کارشناسی ارشد محبوبه صبور از پایان نامه خود دفاع نموده و با نمره

به حروف **کمره** و با درجه مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

بسمه تعالی

دانشگاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

(این چکیده به منظور چاپ در پژوهش نامه دانشگاه تهیه شده است)

نام واحد دانشگاهی: تهران مرکزی	کد واحد: ۱۰۱	کد شناسایی پایان نامه: ۱۰۱۲۱۱۰۳۸۹۱۰۰۴
عنوان پایان نامه: بررسی وضعیت سیاسی، اجتماعی شیعیان اثنی عشری بغداد از ورود سلجوقیان تا سقوط عباسیان (۶۵۶-۴۴۷)		
نام و نام خانوادگی دانشجو: محبوبه صبور	تاریخ شروع پایان نامه: ۸۸/۹/۲۰	تاریخ اتمام پایان نامه: ۹۰/۴/۲۲
شماره دانشجویی: ۸۷۰۸۵۰۳۸۲۰۰		
رشته تحصیلی: تاریخ - دوره اسلام		
استاد / استادان راهنما: دکتر غلامرضا ظریفیان شفیعی		
استاد / استادان مشاور: دکتر علی محمد طرفداری منشادی		
آدرس: تهران - خیابان پیروزی - انتهای خیابان سیزده آبان - خ صاحب الزمان شماره ۲۷		
تلفن: ۳۳۱۶۵۱۰۸		
چکیده پایان نامه (شامل خلاصه، اهداف، روشهای اجرا و نتایج به دست آمده):		
<p>تحولات سیاسی، مذهبی دوره سلطه سلاجقه بر دستگاه خلافت در بغداد و نوع تعامل آنها با خلفاء عباسی و پیوند خلافت و سلطنت، شرایط حساس و ویژه ای را برای شیعیان اثناعشری بغداد در عرصه سیاسی و اجتماعی رقم زد. در این پایان نامه با هدف تبیین شرایط و وضعیت سیاسی، اجتماعی شیعیان اثناعشری بغداد و نقش بازیگران و عوامل مطرح آن در دوره حاکمیت سلاجقه تا سقوط بغداد، تلاش شده است با استفاده از روش تحلیلی، توصیفی بار دیگر منابع و مآخذ موجود مورد بررسی و واکاوی قرار گیرد. و نتیجه کلی آنکه در این دوران پر تلاطم هرچند که خلفاء و سلاطین و علماء اهل تسنن محدودیتها و سختیهای بسیار بر شیعیان روا داشتند ولی در چالشهای سیاسی، مذهبی جامعه و حکومت بویژه احتساب اسماعیلیان بعنوان دشمن اصلی خلافت و سلطنت، فرصتهای خوبی نیز بدست شیعیان اثناعشری بغداد افتاد و علماء و دوستان اهل بیت(ع) با توسل به شیوه های مختلف سیاسی، اجتماعی از صدارت گرفته تا منقبت خوانی و شعر، کتابت و مجلس وعظ و خطابه و پاسداری از مکتب قم و بغداد، نسبت به دفاع، روشنگری و ترویج فرهنگ و حقانیت اهل بیت قیام نمودند.</p>		
کلید واژه		
شیعیان اثناعشری بغداد - سلاجقه - خلفاء عباسی - اوضاع سیاسی اجتماعی بغداد		

تاریخ و امضا:

مناسب است

نظر استاد راهنما برای چاپ در پژوهش نامه دانشگاه

مناسب نیست

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
بخش اول : کلیات	
مقدمه	۲
بیان مسئله	۴
۲-۱- اهداف	۴
۳-۱- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن	۵
۴-۱- سؤال تحقیق	۵
۵-۱- فرضیه اصلی	۵
۶-۱- پیشینه و ضرورت تحقیق	۵
۷-۱- روش تحقیق	۶
۸-۱- منابع تحقیق	۶
۹-۱- تعاریف عملیاتی متغیرها و واژگان کلیدی	۶
۱۰-۱- قلمرو تحقیق	۷
۱۱-۱- محدودیت ها و مشکلات تحقیق	۷
بخش دوم : سیر تاریخی بغداد و تطورات فکری و اندیشه ای شیعه در آن	
فصل اول : تاریخ و وجه تسمیه بغداد	
۱-۱-۲- نام بغداد	۹

۱۰	۲-۱-۲- بناای بغداد
۱۴	۳-۱-۲- محلات بغداد
۱۵	۱-۳-۱-۲- محله رصافه
۱۶	۲-۳-۱-۲- محله ی « کرخ »
۱۹	فصل دوم : عوامل موثر در گسترش تشیع در بغداد
۱۹	۱-۲-۲- حضور ائمه و بزرگان شیعه در بغداد
۱۹	۲-۲-۲- نواب اربعه
۲۰	۳-۲-۲- نقش خاندان صاحب نفوذ در گسترش تشیع
۲۰	۴-۲-۲- نقبای علوی
۲۱	۱-۴-۲-۲- شیخ مفید - ابن المعلم (۴۱۳ ق)
۲۲	۲-۴-۲-۲- سیدمرتضی و سیدرضی
۲۴	۳-۴-۲-۲- شیخ طوسی
۲۶	۴-۴-۲-۲- شیخ ابویعلی دیلمی (م ۴۶۳ ق)
۲۶	۵-۲-۲- مناقب خوانی
۲۹	فصل سوم: سلسله آل بویه و نقش آن در گسترش تشیع
۴۳	فصل چهارم : آل بویه و اهل تسنن
بخش سوم : شکل گیری سلاجقه و تاثیر آن بر شیعیان بغداد	
۴۹	فصل اول: شکل گیری حکومت سلجوقیان در ایران تا استواری در بغداد

- ۳-۱-۱- اوضاع داخلی بغداد به هنگام ورود سلاجقه به غرب ایران ۵۰
- ۳-۱-۲- ورود سلجوقیان به بغداد ۵۱
- فصل دوم : سیاست مذهبی سلجوقیان ۵۳
- ۳-۲-۱- مذهب سلجوقیان ۵۳
- ۳-۲-۲- گسترش شافعی گری در قلمرو سلجوقیان ۵۵
- ۳-۲-۳- سلاجقه و شیعیان ۵۶
- ۳-۲-۴- سیاست سلجوقیان نسبت به اسماعیلیه ۵۷
- فصل سوم : خواجه نظام الملک طوسی ۶۰
- ۳-۳-۱- خواجه و سیاست ۶۰
- ۳-۳-۲- خواجه و مذهب ۶۴
- ۳-۳-۳- آثار مثبت و منفی نظامیه ۶۸
- ۳-۳-۴- پایان زندگی خواجه نظام الملک ۷۰
- فصل چهارم : امام محمد غزالی ۷۱

بخش چهارم: شرایط سیاسی ، اجتماعی شیعیان بغداد از خلیفه ناصرالدین الله تا سقوط بغداد

- فصل اول : خلیفه الناصرالدین الله و برخورد او با اوضاع سیاسی ، اجتماعی و مذهبی . ۷۷
- ۴-۱-۱- تدابیر سیاسی اجتماعی ناصر در امر حکومت ۷۷
- ۴-۱-۲- برخورد ناصر با خوارزمشاهیان ۸۰
- ۴-۱-۳- سیاست مذهبی خلیفه الناصر ۸۲

فصل دوم: سیاست و حکومت بعد از مرگ الناصر	۸۹
۱-۲-۴- خلافت ابونصر محمد (الظاهر بامرالله)	۸۹
۲-۲-۴- خلافت ابوجعفر منصور (المستنصر بالله)	۹۰
۳-۲-۴- خلافت ابواحمد عبدالله (المستعصم)	۹۳
۴-۲-۴- درگیری شیعه و سنی در دوره مستعصم	۹۴
۵-۲-۴- فتح بغداد و انقراض خلافت عباسی (۶۵۶ ه.ق)	۹۷
فصل سوم : نقش شیعیان در سیر حوادث منجر به سقوط بغداد	۱۰۳
۱-۳-۴- نقش خواجه نصیرالدین طوسی در سقوط بغداد	۱۰۳
۲-۳-۴- اثرات حضور خواجه در میان مغولان	۱۰۷
۳-۳-۴- وزارت ابن علقمی و نقش او در سقوط بغداد	۱۰۹
فصل چهارم: فعالیت اجتماعی شیعیان بغداد	۱۱۶
۱-۴-۴- وعظ	۱۱۶
۲-۴-۴- شعرا	۱۱۷
۳-۴-۴- کاتبان	۱۱۸
۴-۴-۴- تجار	۱۱۸
۵-۴-۴- منقبت خوانان	۱۱۸
نتیجه گیری	۱۲۰
منابع	۱۲۴

چکیده

تحولات سیاسی، مذهبی دوره سلطه سلاجقه بر دستگاه خلافت در بغداد و نوع تعامل آنها با خلفاء عباسی و پیوند خلافت و سلطنت، شرایط حساس و ویژه ای را برای شیعیان اثناعشری بغداد در عرصه سیاسی و اجتماعی رقم زد.

در این پایان نامه با هدف تبیین شرایط و وضعیت سیاسی، اجتماعی شیعیان اثناعشری بغداد و نقش بازیگران و عوامل مطرح آن در دوره حاکمیت سلاجقه تا سقوط بغداد، تلاش شده است با استفاده از روش تحلیلی، توصیفی بار دیگر منابع و مآخذ موجود مورد بررسی و واکاوی قرار گیرد. و نتیجه کلی آنکه در این دوران بر تلاطم هرچند که خلفاء و سلاطین و علماء اهل تسنن محدودیتها و سختیهای بسیار بر شیعیان روا داشتند ولی در چالشهای سیاسی، مذهبی جامعه و حکومت بویژه احتساب اسماعیلیان بعنوان دشمن اصلی خلافت و سلطنت، فرصتهای خوبی نیز بدست شیعیان اثناعشری بغداد افتاد و علماء و دوستان اهل بیت(ع) با توسل به شیوه های مختلف سیاسی، اجتماعی از صدارت گرفته تا منقبت خوانی و شعر، کتابت و مجلس وعظ و خطابه و پاسداری از مکتب قم و بغداد، نسبت به دفاع، روشنگری و ترویج فرهنگ و حقانیت اهل بیت قیام نمودند.

کلید واژه

شیعیان اثناعشری بغداد - سلاجقه - خلفاء عباسی - منقبت خوانی - فعالیت اجتماعی

بخش اول:

کلیات

مقدمه

تدوین تاریخ، ترسیم سرگذشت حیات و فرهنگ یک قوم و ملت و یا چگونگی گذر مکاتب و اندیشه‌ها در فراز و فرود زمان است.

در این میان بررسی تاریخ و سرگذشت پیروان یک مکتب و مذهب خاص در برهه‌ای از زمان از اهمیت و حساسیت ویژه‌ای برخوردار است. و از جمله آن بررسیها و تحقیقات، پژوهش در خصوص شرایط و اوضاع سیاسی، اجتماعی شیعیان بغداد در فاصله زمانی حاکمیت سلاجقه تا سقوط بغداد می‌باشد. دوره زمانی خاصی که تحولات و چالشهای جدی و بسیار مهمی در عرصه اندیشه و عمل برای مسلمانان از فرقه‌ها و مذاهب مختلف تا خلفاء و حاکمان رخ نمود که تاثیرات آن اینک نیز بعد از گذشت قرن‌ها مبتلا به جوامع اسلامی است.

روزگاری که جایگاه خلافت از سوی سلاطین به چالش کشیده شده بود و از طرف دیگر بزرگانی چون غزالی در عرصه اندیشه و سیاستمدارانی چون نظام الملک در عرصه عمل به کمک خلفاء وقت آمدند تا با تدابیری سلطنت را با خلافت آشتی دهند بگونه‌ای که این دو مکمل هم گردند و سلاطین قدرتمندی چون سلجوقیان قبول نمایند ولو در ظاهر مشروعیت سلطنت آنان برخاسته از اذن خلیفه وقت می‌باشد. و خلیفه هم بپذیرد بدون کمک سلطان قادر به حفظ نظم و انضباط جامعه و بلکه حراست از بارگاه خلافت هم نمی‌باشد. و در این میان برای شیعیان از طوایف مختلف که از گذشته خاصه دوره اقتدار آل بویه در بغداد پایگاه مهمی داشتند، در مجموع سرنوشت غمناکی به جز در پاره‌ای از زمانها، رقم خورد، که در این پایان نامه در حد وسع خود به آن پرداخته می‌شود.

این پایان نامه دارای چهار بخش و فصل می‌باشد. در بخش اول به کلیات طرح تحقیق اشاره شده است و در بخش دوم ضمن بیان سیر تاریخی ساخت و توسعه شهر بغداد، به ریشه‌ها و عوامل موثر در ایجاد پایگاه شیعیان در این شهر پرداخته می‌شود. در بخش سوم شکل‌گیری امپراطوری سلاجقه با تاکید بر شرایط شیعیان بغداد در دوره آنان، مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش چهارم وضعیت شیعیان بغداد با بررسی سیاست خلفاء عباسیان از دوره الناصر لدین الله تا سقوط بغداد مورد توجه قرار گرفته است و در خاتمه نیز به نتیجه‌گیری از مطالب مطرح شده در بخشها و فصول پایان نامه پرداخته شده است.

۱-۱- بیان مسئله:

نظر به اهمیت سیاسی، مذهبی دوره استواری و نفوذ سیاسی سلاجقه در بغداد و دستگاه خلافت در شکل گیری اندیشه سیاسی اسلام با تأکید بر برقراری پیوند بین خلافت و سلطنت و تقابل آن با اندیشه شیعی، اینجانب با توجه به این اهمیت از یک سو و عدم انجام تحقیق و واکاوی جامع از شرایط سیاسی، اجتماعی شیعیان بغداد و موضع گیری آنها نسبت به تحولات جامعه خود، از سوی دیگر و وجود برخی سوالات و ابهامات در خصوص مطلب مذکور در این دوره و برهه حساس تاریخی، بر آن شدم موضوع پایان نامه کارشناسی ارشد خود را بررسی وضعیت سیاسی، اجتماعی شیعیان اثنی عشری بغداد در فاصله زمانی حاکمیت سلاجقه تا سقوط بغداد قرار دهم و با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی به بررسی زوایای پنهان این موضوع پردازم.

۲-۱- ۲-۱- اهداف :

از پژوهش مذکور تحقق اهداف کلی ذیل مدنظر است:

۱-۲-۱- تبیین شرایط سیاسی، اجتماعی شیعیان بغداد در برهه زمانی عمدتاً حاکمیت سلاجقه تا سقوط بغداد و بررسی علل سرکوب آنان توسط خلفاء وقت که داعیه خویشاوندی با پیامبر(ص) داشتند.

۲-۲-۱- تبیین دلایل تقابل اهل تسنن با تشیع در دوره مذکور.

۳-۲-۱- بررسی نقش علماء شیعه در دوره مذکور در حفظ و حراست از مکتب تشیع و شیعیان.

۴-۲-۱- آشنایی با تعاملات و شرایط جامعه متغیر بغداد در دوره مذکور با تأکید بر وضع شیعیان برای بهره برداری مقتضی در عصر حاضر.

۳-۱- اهمیت موضوع تحقیق و انگیزش انتخاب آن:

با عنایت به گرایش رشته تحصیلی اینجانب که تاریخ اسلام می باشد و با توجه به اهمیت سیاسی، اجتماعی و مذهبی دو گروه عمده از مسلمانان یعنی اهل تشیع اثنی عشری و اهل تسنن و نیز نقش برجسته بغداد در طول تاریخ اسلامی خاصه در عصر عباسیان و حکومت سلاجقه، علاقمند بودم وضعیت شیعیان اثنی عشری بغداد در یک برهه حساس تاریخی یعنی از حاکمیت سلاجقه تا سقوط بغداد را مورد بررسی قرار دهم به ویژه آنکه علیرغم اهمیت آن، تحقیقات زیادی پیرامون این موضوع نشده و هنوز ابهامات فراوانی پیرامون آن وجود دارد.

۱-۴- سؤال تحقیق:

برای تحقیق مذکور و تحقق اهداف برشمرده شده در فوق، به نظر می رسد یافتن پاسخی شایسته و دقیق به سوال ذیل لازم باشد:

- اوضاع سیاسی و اجتماعی شیعیان اثنای عشری بغداد از آغاز حاکمیت سلاجقه تا سقوط بغداد چگونه بوده است؟

۱-۵- فرضیه اصلی:

در این دوره وضعیت شیعیان دارای فراز و نشیب زیادی بوده است اما به دلیل اینکه سلاطین سلجوقی و خلفاء عباسی عمده دشمن خود را اسماعیلیان می دانستند، در این دوره شیعیان اثنای عشری از شرایط معتدلی برخوردار بودند.

۱-۶- پیشینه و ضرورت تحقیق:

متأسفانه علیرغم اهمیت موضوع، توجه محافل علمی و تحقیقاتی در گذشته زیاد به این مهم معطوف نشده و واکاوی لازم نسبت به آن انجام نشده است و ابهامات فراوانی کماکان حول موضوع وجود دارد. فلذا نسبتاً شاهد فقدان یک بررسی جامع پیرامون موضوع هستیم و جز کتاب شیعیان بغداد بررسی وضعیت سیاسی اجتماعی از ورود سلجوقیان تا سقوط عباسی تألیف محمد طاهر یعقوبی عمده تحقیقات و پژوهشهای صورت گرفته نه به صورت متمرکز بر این موضوع بلکه به صورت پراکنده و نوعاً حاشیه ای بوده است.

۱-۷- روش تحقیق:

با عنایت به اینکه موضوع تحقیق به یک برهه و وقایع تاریخی آن اشاره دارد فلذا روش تحقیق نیز به صورت توصیفی - تحلیلی و برپایه بررسی اسناد، کتب و پژوهشهای مرتبط با این واقعه تاریخی صورت می پذیرد.

۱-۸- منابع تحقیق:

با توجه به اینکه روش تحقیق (بررسی وضعیت سیاسی اجتماعی شیعیان اثنای عشری بغداد از ورود سلجوقیان تا سقوط عباسی) به صورت توصیفی- تحلیلی می باشد بنابراین عمده منابع تحقیق

را نیز کتب و پژوهشها و اسنادی تشکیل می دهد که مرتبط با عنوان پایان نامه و تحقیق می باشند که در انتها پایان نامه ذکر شده اند. که در ذیل به برخی از این منابع می پردازیم:

- ابن اثیر، عزالدین علی ، الکامل فی التاریخ

- ابن جوزی ، ابوالفرج ، المنتظم فی تاریخ الملوک والامم

- ابن کثیر ، ابولفداء ، البدایه والنهایه

- ابن طقطقی ، محمد بن علی ، تاریخ فخری .

- خطیب بغدادی ، ابوبکر احمد بن علی ، تاریخ بغداد

۹-۱- تعاریف عملیاتی متغیرها و واژگان کلیدی:

- شیعیان بغداد: شیعیان اثنی عشری ساکن در بغداد را گویند که بعد از رحلت پیامبر(ص)، قائل به امامت و جانشینی حضرت علی(ع) و یازده فرزند از نسل ایشان که آخرین آنها حضرت مهدی(عج) می باشد و در غیبت بسر می برد، می باشند.

- سلاجقه: ترکانی را گویند که در حدود سال ۴۳۱ هجری به ایران هجوم آورده و با از بین بردن سلطه غزنویان و سپس آل بویه، برای بیش از یک قرن تقریباً حاکم بر قلمرو ایران و بخشی از عراق شدند.

- اوضاع سیاسی و اجتماعی: منظور وضعیت و نقش شیعیان اثنی عشری بغداد در امور سیاسی نظیر دستگاه خلافت و جریانات سیاسی ، و امور اجتماعی مانند فعالیت‌های اجتماعی اعم از تعاملات فرهنگی، اجتماعی و حضور موثر در صحنه های مختلف اجتماع می باشد.

۱۰-۱- قلمرو تحقیق:

تحقیق مذکور قلمرو تاریخی برهه زمانی آغاز حاکمیت سلاجقه تا سقوط بغداد را در بر می گیرد.

۱۱-۱- محدودیت ها و مشکلات تحقیق:

عمده مشکل در سر راه این تحقیق کمبود منابع موثق در دسترس و نیز فقدان تحقیقات کامل در دهه های اخیر می باشد و متون قدیمی موجود نیز عمدتاً بی‌غرض نبوده و نوعاً در تطهیر کردار خلفاء و حاکمان به نگارش در آمده است. فلذا باید از طریق تضارب و مقایسه متون کتب مختلف به حقیقت پی برد که بسیار سخت می باشد.

بخش دوم:

سیر تاریخی بغداد و تطورات
فکری و اندیشه ای شیعه در آن

منطقه بغداد در طول تاریخ حیات خود فراز و نشیب بسیاری داشته است ولی عمده اهمیت آن که موجب ماندگاری این منطقه و پیشرفت آن شده است ، نقش کم نظیر آن در سیر تطورات حکومت اسلامی بعد از رحلت پیامبر اسلام(ص) می باشد. بغداد محل آمد و شد حاکمان و اندیشمندان فراوانی بوده است که برخی از آنان به این شهر آبرو دادند و نقش بی بدیل در توسعه و ترویج اندیشه سیاسی، مذهبی اسلام داشتند و مکتب بغداد را پایه گذاری کردند و بعضی نیز در نقطه مقابل بوده و ظلم و اجحاف فراوان بر مردم این شهر و اسلام روا داشتند.

در این بخش ضمن بررسی سیر تاریخی تکوین شهر بغداد، به بررسی مهمترین وقایع فکری مستحدثه در این منطقه با تاکید بر مذهب تشیع و حیات فکری شیعیان اثناعشر می پردازیم.

فصل اول : تاریخ و وجه تسمیه بغداد

۱-۱-۲- نام بغداد

نام «بغداد» به پیش از اسلام برمی گردد و با اقامتگاه های پیشین در این محل ارتباط دارد . نام این محل در منابع ، به چند شکل روایت شده است ، از جمله بغداد ، بغداد ، مغدان ، مغدان و بغداد ولی آنچه بیشتر منابع در مورد آن اتفاق نظر دارند ، همان «بغداد» است . (خطیب بغدادی ، ۱۴۱۷، ۸۱) .

محققان و مورخان درباره ی وجه تسمیه بغداد از نظریه های گوناگونی بیان داشته اند : گروهی معتقدند که کلمه ی بغداد ، تحریف شده از کلمه ی «بعل جادو» و به معنای لشکرگاه بعل است . «بعل» خدای بابلیان در زمان نبونئید پادشاه بابل و هم عصر کوروش ، شاه هخامنشی ، بود . و یا گفته شده : «بغداد» تحریفی از کلمه ی «بعل داد» یا شهر الهه ی خورشید است و به عنوان عبادتگاه بعل بنا گردیده و به همین دلیل ، به این نام خوانده شده است . (موسوی ، ۱۳۸۱، ۲۰) .

قول دیگر این است که سرزمین بغداد به عنوان اقطاع به خواجه سرای کسری انوشیروان اهدا شد و خواجه سرابتی داشت که در مشرق زمین آن را می پرستیدند که آن بت « بغداد » نامیده شد. (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷، ۸۰).

در اوستا کلمه ی بغداد به معنای « آفریده ی خدا » است و در نام های اشخاص دوره های هخامنشی و ساسانی نیز به کار رفته است. در قرن چهارم میلادی این کلمه در بین ترکان به صورت « بغدان » و به صورت « باتی » در اسامی اشخاص و قبیله ها استعمال می شده است. (توفیق وهبی، بی تا، ۳۰).

آنچه در منابع نقل می شود حکایت از این دارد که « بغداد » لفظی فارسی است و از کلمه ی « بغ » به معنای « ایزد » و « داد » به معنای بخشش تشکیل شده که به تعبیر امروزی، ترجمه ی آن « خداداد » و یا « هدیه ی خدا » است. (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷، ۸۰).

۲-۱-۲- بنای بغداد

بغداد پیش از اسلام هم وجود داشت، اما نه به عنوان یک شهر، بلکه منطقه ای تجاری و کم جمعیت. برخی معتقدند: بغداد بر ویرانه های بابل ساخته شده است.

خطیب بغدادی می گوید: بغداد در دوران پیش از اسلام، قریه ای بود و بازار بزرگی داشت که هر ساله بازرگانان از اقصی نقاط جهان، بخصوص مدائن، در آن گرد می آمدند و به داد و ستد می پرداختند. پیامبر اکرم (ص) که از بغداد و بازار آن آگاهی داشت، معتقد بود که باید جابران را از شهر بیرون کرد و آن را سازمانی جدید بخشید. (خطیب بغدادی، ۱۴۱۷، ۸۰)

یعقوبی می گوید: بغداد در زمان ساسانیان دهی بود از ناحیه ی روستاهای « بادوریا »، زیرا شهر مهم ساسانیان در آن زمان « مدائن » بود که تا بغداد هفت فرسنگ فاصله داشت. (همان منبع، ۸۰-۸۱)

در دوران اسلامی، بغداد به عنوان یک شهر ظاهر شد و این ظهور با خلافت عباسیان همراه بود. وقتی عباسیان طومار خلافت امویان را در هم پیچیدند و به عنوان « خلافت اسلامی » دست یافتند، در پی داشتن یک مرکز قدرتمند برآمدند؛ چرا که خود را به عنوان نماینده ی جهان اسلام معرفی می کردند، تا آنکه منصور خلیفه عباسی بغداد را بنا کرد و آن را پایتخت عباسیان قرار داد. (یعقوبی، ۱۳۸۵، ۲۵)

منصور خطرهایی که حکومت نوپایش را تهدید می کرد و هدفش نابودی حکومت خاندان عباسی بود، درک کرد؛ لذا به جستجوی مکانی پرداخت که به عنوان پایتخت جدیدش مناسب